

Filosofi rajalla

Leila Haaparanta: *Rajan taju. Filosofisia esseitä*. Gaudeamus 2019.

Äskettäin emeritaprofessoriksi siirtynyt, ansiokkaan akateemisen uran Tampereen yliopiston filosofian professorina tehnyt Leila Haaparanta on julkaissut moni-

puolisen, viisaan kirjan, joka käyt-
tää hyväksi hänen artikkeleitaan
1980-luvun puolivälistä nykypäi-
vään, mutta kiteyttää niistä uusia
ajatussuuntia avaavan omaperäi-
sen kokonaisuuden.

Kirjoittaja toteaa tavoitteek-
seen ”sekä tulkita filosofian pe-
rinnettä että samalla esimerkki-
en avulla puolustaa väitettä, jonka
mukaan filosofinen ajattelu elää
tiedon puutteesta, tiedon rajoista
ja epäilystä” (19). Tämän tehtävän-
asettelun mukaisesti teos käsitte-
lee moninaisia teemoja: valistuk-
sen järki- ja sivistyskäsityksiä (luku
2), tunteita ja niiden hallintaa (luku
3), sukupuoli-eroa ja feminististä
teoriaa (luku 4), mielen filosofiaa,
ajattelun luonnetta ja tekoälyä
(luku 5), logiikan filosofiaa erityi-
sesti 1900-luvulla (luku 6) sekä us-
konnollista uskoa, kieltä ja koke-
musta (luku 7). Näitä kysymyksiä
kehystävät alun ja lopun metafio-
sofiset pohdinnat eli johdanto
”Mitä filosofia on?” (luku 1) ja pää-
tös ”Mitä filosofi saa sanoa?” (luku
8). Kirjan pääpyrkimys onkin me-
tafilosofinen: se tutkii, mitä filoso-
fia on ja mitä filosofi tekee poh-
tiessaan (esimerkiksi) lukujen 2–7
esiin nostamia ongelmia.

Haaparannalle tärkeimpiä
1800- ja 1900-luvun klassikkofilo-
sofeja ovat modernin logiikan kes-
keinen kehittäjä Gottlob Frege
(josta hän väitteli vuonna 1985),
pragmatismien perustaja Charles
S. Peirce ja fenomenologian luoja
Edmund Husserl. Näiden kolmen
usein eri traditioihin luokitellun
ajattelijan vertailuista Haaparanta
tiivivä oman aikamme filosofisel-
le keskustelulle arvokkaita huomi-
oita. Moni muukin klassikko esiin-
tyy kirjassa – Immanuel Kant ja
1900-luvun filosofit Martin Heide-
gger, Ludwig Wittgenstein, Rudolf
Carnap, Moritz Schlick ja Edith
Stein, mutta myös kristillinen mys-
tikko Tuomas Kempiläinen.

Rajan ja rajallisuuden käsitteis-
tön ohella teoksen läpi toistuu ky-
symys sanomisen ja väittämisen
normeista, siitä, mitä filosofiassa
voidaan sanoa. Nämä normit ovat
sekä episteemisiä että eettisiä, jo-

ten Haaparannan tarkasteluissa
yhdistyvät – usein harhaanjohta-
vasti toisistaan erotetut – teoret-
tisen ja käytännöllisen filosofian
näkökulmat. Samalla mukana on
jatkuva eksistentiaalinen huoli ih-
miselämän ydinkysymyksistä, ja
kärsimys todetaankin perustavim-
maksi ihmisenä olemisen ongel-
maksi (36).

Filosofia on Haaparannalle sen
pohtimista, milloin ja missä voi-
daan ”ajatella toisin”. On erotetta-
va, mikä on ajattelussamme vält-
tämätöntä ja mikä satunnaista
(56). Tämä on olennaista nimen-
omaan kantilaisessa transsen-
dentaalifilosofian traditiossa, jo-
hon Haaparannan tarkastelemat
filosofit omilla tavoillaan asettu-
vat. Teos sisältääkin monia erittäin
kiinnostavia huomioita siitä, mi-
ten Fregen, Peircen ja Husserlin
transsendentaalifilosofiat eroavat
toisistaan (esim. 143) ja miten he
muuntelivat Kantin kysymyksen-
asetteluja (esim. 167, 175).

Transsendentaalifilosofian, lo-
giikan perusteiden ja fenomenolo-
gian tulkintojen myötä yhdeksi kir-
jan pääkysymyksistä muodostuu
naturalismin ja antinaturalismin
suhde (esim. 169): onko filosofia
jatkuksessa erityistieteiden kanssa
vai onko sillä oma erityinen paik-
kansa muiden tieteiden perustana
tai yläpuolella? Haaparanta päätyy
tunnustamaan asian monimutkai-
suuden. Yhtäältä naturalisti puhuu
(esimerkiksi husserlilaisesta nä-
kökulmasta) mielettömiä väittäes-
sään, että logiikka voidaan natu-
ralisoida ja että voi olla erilaisia
logiikkoja, koska hän joutuu täl-
löin käyttämään mahdollisuuden
käsitettä sellaisen logiikan sisäl-
lä, jonka ainutlaatuisuuden ja vält-
tämättömyyden hän kyseenalais-
taa, mutta toisaalta antinaturalisti
näyttää tarvitsevan samantapais-
ta logiikan ulkopuolista näkökul-
maa huomauttaessaan, ettei natu-
ralisointi ole mahdollista (188–191).
Hieman paradoksaalisesti natura-
listinen tieto-oppi on mahdollinen
vain, jos ”inhimillisen ajattelun pe-
rusmuotojen” ei väitetä olevan na-
turalisoitavissa esimerkiksi ihmis-

lajille ominaisiksi (psykologisiksi,
antropologisiksi) ajattelumuodoik-
si (190). Naturalismin ja antinatura-
lismin välienselvittely hahmottuu
oikeuttamista koskevaksi kiistak-
si siitä, ”kuinka filosofin on lupa tai
velvollisuus perustella väitteens-
sä” (253).

Tiedon, logiikan ja järjen ohella
Haaparanta on kiinnostunut tun-
teiden filosofiasta ja maailman jä-
sentämisestä tuntein, mutta hän
on hyvin kaukana nykyisessä po-
pulaarifilosofiassa – ja vaikkapa
johtamis- ja yritysvalmennukses-
sa – usein korostuvasta naiivista
emotionalismista: ”tosifilosofin
asenne kärsimykseen on juuri niil-
lä, jotka reflektivat tunnekoke-
muksia ja jotka ottavat etäisyyttä
niistä nähdäkseen ne toisin” (42).
Tunteet voivat kertoa meille maail-
masta ja motivoida esimerkiksi
kärsimyksen vähentämiseen, mut-
ta on epäfilosofista ajatella, että
voimme manipuloida tunteita ja
käyttää niitä välineinä, kuten mo-
nemoiset konsultit ja valmentajat
saattavat opettaa.

Haaparannan tasapainoisen
kriittisestä tavasta käsitellä tuntei-
den filosofiaa soveltuu esimerkiksi
hänen empatiatarkastelunsa (62–
73), joka on tietoinen empatian yli-
korostamista vastaan esitetystä
kriitistä. Empatia edellyttää eet-
tistä asennetta toiseen (69), mutta
samalla siihen liittyy epäily, erään-
lainen rajalla oleminen: empatias-
sa ”subjekti näkee toisen henki-
lönä, jolla on emootioita, mutta
epäilee, tietääkö hän tai onko hän-
nen edes mahdollista tietää, mil-
laista on, kun on niitä emootioita,
joita toisella on. Tiedon rajan tun-
nustaminen on empatian ehto, ei
sen mahdollisuuden kieltö.” (72)
Tällä Husserlista ja Steinista vai-
kutteita saaneella sofistikoituneel-
la empatia-analyysillä ei ole mi-
tään tekemistä ”empatian taitojen”
kliseistyneen hokemisen kans-
sa. Yhtä lailla oivaltava on Haapa-
rannan toivoa koskeva pohdinta,
jossa muistutetaan, että tunnus-
tamalla toivottoman oikeus toi-
vottomuuteen voidaan saada toi-
vo heräämään, mutta tätä toivon

herättämisen tapaa ei pidä manipulatiivisesti hyödyntää ”uutena menetelmänä tai välineenä” toivottomuuden torjunnassa (83). Filosofin on tässäkin rajalla – järjen ja toivon rajalla.

Toivon käsite olisi ollut ehkä eksplisiittisemmin kytkettävissä teoksen uskonnonfilosofiseenkin osuuteen, jossa Haaparanta pohtii muun muassa uskonnollisen kokemuksen käsitteellistämisen mahdollisuutta (ja ”luullisuutta”, vrt. s. 207). Osin Wittgenstein-henkisesti hän problematisoi uskonnollisen kokemuksen, esimerkiksi Jumalan rakkauden kohteena olemisen kokemuksen, ilmaistavuuden kielellä (222, 234–235). Uskonnonfilosofiassakaan hän ei suoraan kiinnity mihinkään valmiiseen oppiin (myöskään Wittgensteinilaisuuteen), vaan toteaa yhtäältä Jumalan olemassaolon uskonnollisen kielen mielekkyyden välttämättömäksi ehdoksi toisaalta muistuttaen, että tämän ehdon propositionaalinen muotoilu on yritys astua mielekkään kielen rajojen ulkopuolelle (248).

Yliopistopolitiikka ja akateemisen tutkimuksen luonne eivät ole Haaparannan kirjan pääteemoja, mutta alkupuolen järkeä ja valistusta käsittelevässä luvussa esitetään tuoreita huomioita tästäkin aihepiiristä. Haaparanta puhuu yllättäen nykyisestä sivistyskäsitteestä ”stoalaishenkisenä”: pyrkimyksenä on sopeutua aikaan reagoimalla politiikan ja talouden haasteisiin. Klassiselle stoalaiselle filosofialle vieras on kuitenkin sellainen ”näennäisesti aktiivinen” ja ”muutosagentiksi” itsensä kuvitteleva yliopistolaitos, johon tämä ajatus on johtanut (34). Jokaisen yliopistolaisen soisi kontemploivan Haaparannan sanoja: ”Kriittisesti asennoituvan [tehtävä] olisi nimenomaan ottaa etäisyyttä arjesta, jotta voisi nähdä arjen toisin. On ongelmallista, jos kriittisesti asennoituvan pitäisi itse tuottaa nopeita ratkaisuja ’arjen haasteisiin’. Silloin hän olisi vain mukana ylläpitämässä ja tuottamassa samoja käytäntöjä ja toimintatapoja,

joita hänen sivistystehtävänsä mukaisesti pitäisi arvioida ja kyseenalaistaa.” (35)

Vähintään yhtä huomionarvoinen on hänen johtopäätöslausumansa filosofian luonteesta:

Filosofin tehtävä on paradoksaalinen: hän yrittää ratkaista sellaisia ongelmia, joita hän ei usko olevan mahdollista ratkaista ja jotka hänen, ollakseen filosofi, on myös uskottava ratkeamattomiksi. [...] Suhde ratkeamattomaan, rajaan, synnyttää asenteen, jota kutsuisin eettiseksi, koska se opettaa antamaan tilan sille, mitä ei itse ole, mutta mitä voi ehkä oppia kuuntelemaan. (266)

On kirjoja, joista voidaan sanoa, että ne ovat ”tekijänsä näköisiä”. Tämä lienee niitä kirjoja. Kuten kirjoittajansa, *Rajan taju* on tyyni ja kohtelias. Teos ottaa huomioon filosofisten äänten moninaisuuden – jopa siinä määrin, että ajatusten ja teemojen lievä hajainaisuus muodostuu sen ilmeiseksi ongelmaksi. Samalla kirjoittaja lausuu eri näkemyksiä kunnioittavan kriittisen etäisyyden päästä omia harkittuja kantojaan ja tulkitsee omaäänisesti sekä filosofian historiaa että nykykeskusteluja. Hän ei hehkuta intohimoista suhtautumista filosofisiin ongelmiin mutta pureutuu niihin syvälle tekemättä siitä ”suurta numeroa”. Näin toimii aidosti kriittinen intellektuelli, ja niinpä Haaparannan työ itse ilmentää juuri sitä järjen ja tunteiden itsekkriittistä hallintaa, jota hän filosofisesti käsittelee.

SAMI PIHLSTRÖM

Kirjoittaja on uskonnonfilosofian professori Helsingin yliopistossa ja Suomen Filosofisen Yhdistyksen puheenjohtaja.